

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dînî, İlmî, Edebî
Araştırmalar Mecmuası

Cilt: V, Sayı: 2

Haziran — Şaban 1401

SAHİBİ

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI

Adına Başkan

Selçuk ERAYDIN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemeri Cemal Yener

Cad. Nr: 132 VEFA/İST

Haberleşme ve Hâvele

PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL

TURKEY

Fiâtı: 150 lira

Abone şartları:

Yurt içi: 600 lira

Yurt dışı: 1.200 lira

İÇİNDEKİLER

Hicret Kriteri

İ. Lütfi ÇAKAN 3

Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve
İlimlerle Olan Münâsebeti

Celâl KIRCA 17

İLYAS (a.s.) Hakkında bir
Araştırma

Dr. Abdullah AYDEMİR 27

Osmanlılarda Şeyhülislâmlık
Müessesesi

Ziya KAZICI 39

Fal, Fainâme ve «Fâl-ı Reyhân-ı
Cem Sultan»

Dr. Hâil ERSOYLU 69

Kayseri Raşid Efendi Kütüphâne-
sinde Peygamberimizin Hayatı ile
İlgili Türkçe Yazmalar

Dr. A Vehbi ECER 83

İstanbul'daki Tekkelerin Silsile-i
Meşâyihî:

97

İslâmî İlimler Fakültesinin Tertip-
lediği «Hicret Kongresi» başarılı
Geçti

119

Şer'i Siciller

Atilla ÇETİN 123

«Hicret Kongresi» Başarılı Geçti 127

Nesredilmeyen yazılar istenildiğinde iade edilir. Mecmuanın ismi zikredilmeden iktibas edilemez.

HİCRET KRİTERİ

İsmail Lütü ÇAKAN

«Feth-i mübîn»in(1) gerçekleştiği, Mekke'nin fethedildiği büyük sevinç gününde müslümanlardan, bir şeyin burukluğu ile kıvrananlar göze çarpmaktaydı: İşte Muçâşi' b. Mes'ud(2), işte Ya'la b. Ümeyye(3) ve işte Safvan b. Abdîrrahmân... Bunlardan Safvan, o güne kadar Mekke'de kalmış olan babasını Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarmış şöyle diyordu:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Babama da hicret'den bir pay ayır, onu bundan mahrum etme!

Günün ve sonrasının muzaffer komutanı Hz. Peygamber bu ricaya;

«— Mekke'nin fethinden sonra (Medineye) hicret bitmiştir!» cevabını veriyordu.

Safvan, «bu mes'ele ricacı kullanmaya değer» diye düşünüyor, Hz. Peygamberi'n sevgili amucası Hz. Abbas'a gidip Hz. Peygamber nezdinde babası için şefaâtçı olması ricasında bulunuyordu.

Hz. Abbas, ricayı kıramıyordu. Ne var ki, Hz. Peygamberin de cevabı değişmiyordu. Hz. Abbas'ın, «iyi ama ben senin adına söz vermiş, yemin etmişim» demesi üzerine, Rasûlullah elini uzatıyor «**Amcamın yeminini yerine getiriyorum**, (fakat hicret bitmiştir) buyuruyordu(4).

Safvan b. Abdîrrahman'ı, Mücâşi' b. Mes'ud'u, Ya'la b. Ümeyye'yi

1 — bk. el-Feth (48), 1.

2 — bk. Buhârî, meğâzî 53.

3 — bk. Nesâî, bey'at, 9,15.

4 — İbn Mâce, keffârât, 12.

ve benzeri müslümanları fetih gününde böylesi bir istekte bulunmaya mecbur eden neydi? Hicretten pay istemek nedendi, ne demekti?..

* * *

XV. asrını idrak ettiğimiz hicret, çok çeşitli açılardan iki yıla yakın bir süreden beri muhtelif seviyede değerlendirilmektedir. Değerlendirmeler, tabii olarak, müelliflerin sosyo-psişik meselelere bakış açılarına göre hicret'in yorumlanmasından ibâret olmaktadır. Bir başka ifâde ile XV. asrın hicret'e bakışı dile getirilmektedir(5).

Biz burada, şimdiye kadar yapılan değerlendirmelerden farklı olarak hicret'i, kriter niteliğiyle incelemeye ve o kriter ile 15 asrı (ve tabii XV. asrı da) değerlendirmeye malzeme teşkil edecek bazı noktaları tesbite çalışacağız. Hicret'in gerçek ehemmiyeti de herhalde, onun, ne türlü bir kriter olduğunun ortaya konmasıyla daha tam olarak anlaşılabilir olacaktır.

* * *

Müslümanlık şerefının, fetih sevincinin ve müslümanlığın hâkimiyetine girmiş emîn beldede(6), emniyetle yaşama imkânlarına kavuşmuş olmanın mutluluğunu Safvan gibi bazı mü'min yüreklere duyurmayan hicret'den nasibsiz kalma kuşkusu, hicretin, o günün müslümanı ve müslümanlığı için oldukça önemli bir kriter olduğunu ve bunun herkes tarafından bilindiğini göstermektedir.

Hicret'in bu niteliği, mü'minlerin kendi içlerinde, kendiliklerinden geliştirdikleri bir gerçek değildi, şüphesiz... Onları bu inanç ve kabule sevkeden İslâm'a ait değer ölçüleri, âyetler, hadîsler ve uygulamalar vardı. Şimdi, bahis mevzuu delillerle hicret'in kriter olarak geçerli olduğu sahaları belli bir irtibat ve tarihî gelişim çizgisi istikametinde tesbite çalışalım.

Herşeyden önce hicretin, peygamberlerin müşterek kaderi ve aksiyonu oluşu dikkate değer bir noktadır. Hz. Peygamber, ilk vahy'in deşetini biraz olsun atlattıktan sonra hanımı Hatice'nin delâletiyle fikrini almaya gittiği Varaka b. Nevfel'den «kavmin seni Mekke'den çıkmaya mecbur ettiği gün, sağ kalırsam, sana yardımcı olurum» sözlerini duymuştu. Varaka bunun, «geçmiş peygamberlerin başına da geldiğini» vâki sual üzerine haber vermiş ve muhatabını teskine çalışmıştı(7).

5 — Bahis konusu neşriyât içinde NESİL Dergisinin Hicret Özel Sayısı (IV, sayı, 1) ile Doç. Dr. İbrahim Canan'ın, Tebliğ, Terbiye ve Siyasi Taktik Açılırlarından Hicret (İstanbul 1981) i oldukça doyurucu ve farklı muhtevalarıyla dikkat çekmektedirler.

6 — bk. et-Tîyn (95), 3.

7 — bk. İbn Hişâm, Siyre, I, 254.

Hız. Peygamber'in, daha hiç kimseyi davet etmeden, hiç bir mücadele vermeden davası adına duyduğu, geleceğe yönelik ilk konu memleketinden çıkarılması idi, yani hicret'di. Daha ilk günden ufukta gözükken gurbet havası, hicret ateşiydi.

Yıllar sonra O (s.a.), bir hadisinde hicret'i göçebe olmayan (yerleşik) kişiler için büyük felâket (sıkıntı)dır»(8) diye değerlendirecektir. Hicret'i tabii zeminde bir nüfus hareketi olarak görmek istediğimiz zaman, belli bir yerleşim bölgesi bulunmayan göçebe hayat sürenler (bâdiye halkı) için değilse de, şehirli (yerleşik) kesim için, bir başka yere bir çok mahrumiyetler pahasına hattâ hayat güvencesi bile olmadan yapılacak bir göç elbette büyük sıkıntıdır. Bunu teslim etmek ise, hakkaniyet'in ta kendisidir. Bu yüzden de Rasulullah Efendimiz, şehirlinin hicretini, göçebelerin hicretine nisbetle çok daha sıkıntılı ve tabii netice itibariyle de ondan büyük ve ehemmiyetli olarak nitelendirmiştir(9).

Hız. Peygamber, hicret'i soran bir kişiye de «Hicret, zor, büyük, ağır (bir iş), hakkı güç denebilir bir mazhariyettir»(10) cevabını vermiştir.

İşte bu «zor» iş, muteâkıben zikredilecek âyetlerden anlaşılacağı üzere, ve âlimlerin belirttiklerine göre, Hız. Peygamber'in Medineyi teşriflerinden Mekke'nin Fethi'ne kadar geçen dönemde, iman eden kişiler için en ağırlıklı FARZ'dı. Bu farz, 13 yılı dolduran SABIR VE ADEM-İ ŞİDDET merhalesinden, dünyanın sonuna kadar devam edecek olan CİHAD VE SİLÂHLI MÜCADELE merhalesine bir başka deyişle, cemaat direnişinden devlet mücadelesi'ne geçişin şartı ve prensibiydi. Bu yüzden de bu devredeki davranışlar hep bu kriter ile değerlendirilecekti. Nitekim öyle de olmuştur.

İMAN'DA : Hicret'i bu dönem içinde iman'ın gerçekliği'ni gösteren kriterlerden biri olarak görmekteyiz. Şöyle ki, Allah Teâlâ bir âyette; «İman edip de hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler, barındıranlar, yardım edenler, işte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz-bucaksız rızık da onlarındır.»(11). buyurmaktadır.

Hicret, müslümanlardan sayılmak ve onların sahip buldukları

8 — Nesâî, bey'at 12; Ahmed b. Hanbel, II, 191, 193.

9 — Nesâî, bey'at 12.

10 — Buhârî, edeb 95; Müslim, imâre 87; Ebû Davud, cihad 1-Nesâî, bey'at II; Ahmed b. Hanbel, III, 64. (Ayrıca bk. Buhârî, menâkıbu'l-ensâr 45; Ahmed b. Hanbel, III, 14)

11 — el-Enfâl (8), 74.

haklardan yararlanmak ve onların dostluğunu kazanabilmekte de vazgeçilmez bir kriter olmaktadır. «İnanıp hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihadda bulunanlar, (muhacirleri) barındıranlar, yardım edenler birbirlerinin velileridir. İnanıp da hicret etmeyenler ise, hicret ettikleri ana kadar, sizin onlara hiç bir şeyle velâyetiniz yoktur!»(12) «Sonradan inanıp da hicret ve sizinle birlikte cihad edenler de sizdendir.»(13).

Bu âyetlerde geçen velâyet'in mirasçı olmak anlamı da bulunduğu(13/1), ancak bunun daha sonra yürürlükten kaldırıldığı İslâm bilginlerinin belirttikleri hususlar arasındadır(14).

Hicret, imanı isbat etmenin ve mü'minlerin dostluğunu hak etmenin kriteri olarak bir âyette şöyle nitelendirilmektedir: «...Onlar Allah yolunda hicret edinceye, (bu suretle imanlarını isbat eyleyinceye(15)) kadar onlardan dostlar edinmeyin!»(15).

Bu âyetlerin, buraya almadığımız bölümlerinde, iman ettikleri halde hicret etmeyenlerin din konusunda yardım istemeleri halinde kendilerine yardım edilmesi gerektiği, ancak bu yardımın, kendileriyle anlaşma yapılmış olan kabileler aleyhine olmaması lâzım geldiği de belirtilmektedir. Sanıyorum bu durum, hicret'in ne değerinde bir kriter olduğunu bir başka açıdan ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, hicret etmeyen müslümanlardan «berî=uzak» olduğunu Cerîr el-Becelî'nin rivayetinde şöyle ifâde buyurmaktadır: «Ben müşriklerin arasında ikamet (e devam) eden müslümanlardan uzağım.»(16).

Hicret-iman alâkasını belirtmek bakımından, sadece bu ikisinin terki için aynı fikhî terimin yani irtidat teriminin kullanılmış olması dikkat çekicidir. «Selemeye gelince O, hicretinden irtidâd etti...(17). Bâdiyeye yerleşerek hicretinden irtidâd edenler Rasulullah'ın dilinden lâ'netlenmişlerdir..(18), gibi ifadeler bu hususun açık delilleridir.

12 — el-Enfâl (8), 72.

13 — el-Enfâl (8), 75.

13/1 — bk. Buhârî, ferâiz 16.

14 — bk. Şah Veliyyullah, Hüccetu'llahı'l-bâliğa, I, 260.

15 — en-Nisa (4), 89.

16 — Ebu Davud, cihad 95, Nesâî, kasâme 27.

17 — bk. Ahmed b. Hanbel, III, 361, 362, IV, 55.

18 — Nesâî, bey'at 23, ziyet 25; Ahmed b. Hanbel, I, 409, 430, 465.

«İmandan dönmek» ve «hicretten dönmek» (**irtidat**) deyimlerinin, nerede ise hicret'in, iman'a denk bir kriter sayıldığı intibahını verdiği itiraf etmeliyiz. Aslında uygulama da bunu göstermektedir. Fetih günlerinde Mekke'de hastalanan Sa' b. Ebî Vakkas'ın, hicret ettiği yer olan Mekke'de kalma (ölmek) endişesini verdiği müjde ile giderdikten sonra, Hz. Peygamberin, «**Ya rabb, ashabımın hicretini bütünle ve onları gerisin, geriye çevirme!**» diye duâ buyurması ve sonunda da Mekke'de vefat etmiş bulunduğu için «**asıl zavallı olan Sa'd b Havle'dir.**»(19), buyurmuş olması ve Fetih'ten sonra, muhâcirlerden hiç kimsenin Mekke'deki eski evlerine yerleşip kalmaması; Mekke'ye vâli olarak fetih günü iman eden 20 yaşında genç bir Mekkelî'yi Attâb b. Esîyd'i tayin etmesi, muhacirlerden herhangi birine bu görevi vermemesi(19/1), hicret'in dönülmezliğini gösteren delillerden bazısıdır.

DAVETTE : İman ile hicret arasındaki ayrılmazlığı bir başka sahada da tesbit etmekteyiz: Düşmana yapılan çağrı...

Müslim'in Sahih'inde yer alan, Süleyman b. Bureyde'nin babasından yaptığı rivayette Hz. Peygamber seriyeye komutanlığına şu talimatı vermektedir:

«...Müşrik düşmanla karşılaştığında onları üç şeye davet et. Bunlardan hangisine evet derlerse, kabul et ve kendileriyle harb etme. Önce onları **İslâm olmaya** çağır, **İman** ederlerse, kabul et. Sonra onları, kendi yurtlarından muhâcirler diyârına **hicret etmeye** davet et! Eğer hicret etmeye yanaşmazlarsa, haber ver ki, müslümanların yerlileri gibi olacaklar, onlara ganimet ve fey'den bir şey verilmeyecektir. Tabii müslümanlarla birlikte cihad'a iştirak ederlerse o başka!...»(20).

Bilâhare «**daru's-sünne**» diye meşhur olacak Medine'nin o günlerdeki adı, hadîste görüldüğü gibi «**diyâru'l-muhacirîn**» veya «**dâru'l-hic-**

19 — Buhârî, cenâiz 37, meğâzî 77, dua 43; Müslim, vasiyye 5; Ebû Davud, vasâyâ 2; Tirmizî, vasâyâ 1; Muvatta, vasiyye 4; Ahmed b. Hanbel, I, 176, 179; en-Nevevî, Riyâzu's-salihîn, I, 8, Hds. no. 6.

19/1 — Dini öğretmek ve Kur'ân okutmak için Hz. Peygamber Mu'az b. Cebeli Mekke'de muallim ve mürşid olarak muvakkaten bırakmıştır. (İbn Hişâm, Siyre, IV, 143). Daha sonra Mekkeye dönenler ve Mekke'de vefat edenler olmuştur. Bu dönüşlerin özel sebepleri araştırılabilir. Ancak Abdullah b. Ömer'in, vefat edeceği zaman yaptığı vasiyet bu noktaya da oldukça açıklık getirmektedir: «Yavrularım, ölürsem beni Mekke'nin haremî dışına defnedin. Çünkü ben, muhâcir olarak çıktığım yere defnolunmayı hoş görmüyorum.» (İbn Sa'd, Tabakaat, IV, 187).

20 — Müslim, cihad 2; Ebu Davud, cihad 82; Tirmizî, siyer 47; İbn Mâce, cihad 38; Dârimî, siyer 8; Ahmed b. Hanbel, V, 352, 358; Şafii, İntilâfu'l-hadîs, 509.

re»dir(20/1). Burada İmam Şafi'i'nin, davet hadisinin aynen yürürlükte olduğu görüşüne ve öteki âlimlerin bu hadisin neshedildiği kanaatine sahip bulduklarını(21) belirtmek isteriz.

Tarihî ve hususî manâsı içinde hicret'in iman'dan sonra gelen ikinci derecede bir kriter olduğu böylece kesinlik kazanmış olmaktadır. İnananların imandan sonra hemen hicret'e davet edilmelerinden, artık müslümanların buldukları yerde görecekları baskılara sabırla mukabele (pasif mukavemet) merhalesini aştıkları, hicret'le cihada iştirak (aktif mukavemet) merhalesine ulaştıkları neticesini çıkarabilmekteyiz. Yani hicret, cihad'ın mukaddimesi olmaktadır. Nitekim muhaddis Ebû Davud, Süneninde Kitabu'l-cihad'a «Babu'l-hicre» ile başlarken(22) herhalde hicret'in, cihadın mukaddimesi olduğu tarihî ve teşriî gerçeğini nazara-ı dikkata almış olmalıdır(22/1).

AMELDE : Hicret'in amelde de kriter olduğunu tesbit etmekteyiz. Behz b. Hakîm, dedesinden naklen Hz. Peygamberi'n söyle buyurduğunu haber vermiştir: «Bir müşrik müslüman olduktan sonra müşriklerden ayrılmadıkça (hicret etmedikçe), Allah onun hiç bir amelini kabul etmez.»(23).

Hattâ mazeretsiz, yani hicret'e gücü yeterken bunu yapmayanların, «kendilerine zulmetmiş kişiler» olarak gidecekleri yerin, Cehennem olduğu da bir âyette şöyle beyan buyurulmuştur:

«Nefislerine zulmedenlere, canlarını alırken melekler: «Ne işde idiniz?» derler. Onlar, «biz yeryüzünde âciz(kimse)lerdik.» derler. Melekler de; «? Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!» derler. İşte onların durağı Cehennemdir, ne kötü bir yerdir orası!»(24).

Bu âyet'in, Mekkelilerden müslüman olduklarını söyleyen ve fakat hicret etmeye yanaşmayan ve hattâ Bedr Harbine müşrik saflarında iştirak eden Mekke'li munafıklar hakkında nazil olduğu kaydedilmektedir(25). Bu sebab-i nüzul, İslâm doktrininde iman ve amel noktasından hicret'in ne kıratı bir kriter olduğunu daha bir anlatmaktadır.

Âyetteki hükmün istisnası müteâkib âyetlerde şöyle belirtilmekte-

20/1 — bk. Buhârî, İ'tisâm 16; Ahmed b. Hanbel, I, 55.

21 — bk. Selâmet Yolları, IV, 102.

22 — bk. bû Davud, cihad 1, (III, 1).

22/1 — bk. Bezlu'l-mechûd, XI, 369.

23 — Nesâî, zekât 73; İbn Mâce, hudud 2; Ahmed b. Hanbel, V, 5.

24 — en-Nisâ (4), 97.

25 — bk. Buhârî, tefsîru'l-Kur'ân (4), 19; Kurtubî, el-Cami'li ahkâmî'l-Kur'ân, V, 345.

dir: «Yalnız, hiç bir câreye gücü yetmeyen ve (hicrete) yol bulamayan gerçekten zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hâriç... Allah'ın bunları afvetmesi umulur. Allah çok afvedici, çok yarlıgayıdır.»(26). Ebû Ca'fer et-Tahâvî (321/933) bu âyetteki afv'm, yapılması sevab olan bir ibâdetin (ki burada hicrettir) terkedilmesinden doğan hatanın bağışlanması («raf'u'l-ibâde») anlamında olduğunu; yoksa, azâbı gerektiren bir günâh işleyenin bağışlanması («raf'u'l-ukûbe») manasında olmadığını beyan eder(26/1). Böylece de hicret'in ancak özürlüler için bağışlanan bir ibâdet olduğunu bildirir.

«Hangi amel daha faziletlidir?» sorusuna eş bir ifâde ile Hz. Peygamber'e, hangi hicret üstündür?» şeklinde sualler tevcih edildiği de oluyordu(27). «Gerçekleştireceğim ve bir kere de işledim mi, devamlı yapmış sayılacağım bir amel göster» diyen sahabî'ye Hz. Peygamber: «Sana hicret gerekir. Çünkü onun gibi yoktur!»(28) cevabını vermiş, hicret'in amel'de kriter olmasının yanında, amel olarak da hususiyet sahibi bulunduğunu ve önemli bir merhale olduğunu belirtmiştir.

Kaydedelim ki, bu ve benzeri âyet ve hadîslerin verdiği intiba ile ashab-ı kirâm'dan «Cennete ancak hicret eden (kişi)ler girecek.»(29) kanatini taşıyan ve bunu açıkça ifâde edenlere bile rastlanmaktadır.

BEY'ATTA : Hicret kriteri bey'atta da karşımıza çıkmaktadır. Akabe Bey'atlarının sonuncusunda, Rasulullah'ın Medineye hicret etmesi halinde O'nu kendi öz nefisleri gibi savunacaklarına dair söz alındığı bilinmektedir(30). Hz. Peygamber'in fiilen Medine'yi teşriflerinden sonra yapılan bey'atlarda açıkça («hicret etmek üzere») kaydı da bulunmaktadır(30/1). Bazı hadîslerde hicret kriterine «müşriklerden ayrılmak üzere» ifadesiyle yer verildiğini tesbit etmekteyiz. «Müşriklerden ayrılmak şartıyla bey'atını kabul ediyorum.»(31) hadîsi bu söylediklerimizin en kesin delilerinden biridir.

26 — en-Nisâ (4), 98-99.

26/1 — bk. Müşkîlu'l-âsâr, IV, 328-329.

27 — bk. Ebu Davud, vitr II; Nesâî, zekât 49, bey'at 12; Dârimî, salât 135.

28 — Nesâî, bey'at 14.

29 — bk. Nesâî, bey'at, 15.

30 — Akabede Rasulullah ile bey'atlaşan Ensar'ı da münâcir sayan İbn Abbas'ın görüşü ve gerekçesi için bk. Nesâî, bey'at 13.

30/1 — bk. Buhârî, cihad 110, meğâzî 53; Müslim, İmâre 83, birr 6; Ebû Davud, cihad 31; Nesâî, bey'at 9, 10, 15; İbn Mâce, keffârât 12; Ahmed b. Hanbel, III, 430, 468, IV, 213.

MUAHEDE : Müslümanlar için hicret'in hayatî bir kriter olduğunu sadece mü'minler değil, Mekke müşrikleri de nihayet anlamışlardı. Hicret etmek isteyenlere çok çeşitli gerekçe ve şekillerle mâni olmak istemeleri yanında, bilindiği gibi Hudeybiye Musalahası'na da resmen bu konuda hüküm koydurmışlardı: Mekke'lilerden müslüman olup velisinin iznini almadan Medine'ye hicret edecek olanlar, Mekke'ye iâde edilecekti. Fakat aynı iâde işlemi Medine'den Mekke'ye sığınacaklar, yani hicretinden irtidad edecekler için geçerli olmayacaktı(32).

Müşrikler bu madde ile Mekke'den Medine'ye hicret'i önledikleri gibi hicretten dönüşü de hızlandırmayı düşünmekteydiler. Bu, müşriklerin, müslümanların sosyal varlıkları ve gelecekleri için hicret'in ne ölçüde önemli bir kriter olduğunu çok iyi anladıklarını göstermektedir. Peygamber'in bu aleyhteki maddeyi, müslümanlardan gelen itirazlara rağmen kabul buyurması, hicret'in, bir anlaşma maddesiyle takviyeye ihtiyaç duyulamayacak kadar kendi içinde güçlü bir aksiyon ve kriter olduğunu bilmesi ve göstermek istemesiyle de yorumlanabilir. Nitekim anlaşmayı müteâkib hicret istilâh' manâsiyle değil, yani **müşriklerden ayrılıp müslümanlara iltihak** tarzında değil, sadece «**müşriklerden ayrılma**» manasıyla uygulanmaya başladı. Bu uygulama, kalpleri Medine'de varlıkları ise Mekke ve Medine dışında yeni bir müslüman cemaatinin oluşmasına, Mekkeli müşriklerin kendi kazdıkları kuyuya yine kendilerinin düşmesine yol açtı. Zaten Allah teâlâ «**Allah yolunda hicret edenin yeryüzünde gidecek, barınacak bir çok yer ve imkânlar bulacağını**»(33) haber vermişti. Önemli olan hicret niyetiyle müşrikleri terketmektir. Bu, hicretin ilk adımıydı. Medineye ulaşılamasa bile Allah teâlâ ona hicret sevabını verecekti. «**Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine hicret niyetiyle çıkıp da sonra kendisine ölüm yetişirse, onun mükâfatını vermek Allah'a aittir. O, çok yarlıgâyıcı, çok esirgeyicidir.**»(34). Anlaşma uyarınca Medineye iltihâk edemeyenler de hiç şüphesiz hicret kriterine göre değerlendirileceklerdi.

İşte, bu bahis konusu uygulama, tarafsız bir bölgede hicret idealine hizmet etmenin imkânını göstermesi bakımından günümüzde de geçerli ve önemli bir taktik niteliğinde görülmektedir.

DÜŞMANA HEDEF OLMAKTA : Hicret'in, İslâma karşı olanlar tarafından önemi yeterince anlaşılmuş bir kriter olduğunu gösteren bir

31 — Nesâî, bey'at, 17.

32 — İbn Hişam, siyre, III, 332 (Mısır, 1936, tashihli baskı).

33 — bk. en-Nisâ (4), 100.

34 — en-Nisâ (4), 100.

başka delil de şudur: Hz. Peygamber, Şeytan'ın üç yerde, iman etmek, hicret etmek ve cihad etmek istediğinde müslümanın önüne çıktığını, değişik gerekçelerle onu caydırmak istediğini, ama gerçek müslümanın ona kanmadığını, iman, hicret ve cihad'dan geri kalmadığını haber vermiştir(35). Bu hadîste de hicret'i iman ile cihad arasında Şeytanın karşı çıktığı engel olmaya çalıştığı İslâmî bir aksiyon ve fazilet olarak tesbît etmekteyiz.

İMAMLIKTA : Hicret'i daha özel konularda da kriter olarak bulmaktayız. Meselâ imamlık bu konulardan biridir. Müslim'in Sahih'inde ve Ebû Davud'un Sünen'inde yer alan bir hadîs-i şerifte, Hz. Peygamber, imâmete ehak olan kişinin şu kriterlere göre tayinini tavsiye etmektedir: «Halka, içlerinden Allah'ın kitabını en çok bilen ve en iyi okuyanları imam olsun. Şayet okuyuşta müsâvî olurlarsa, önce hicret etmiş olanları, hicrette de müsâvî olurlarsa, yaşça en büyükleri imamlık yap-sın.»(36).

Aynı kaynaklarda ve Tirmizî'nin sünen'inde yer alan bir başka rivâyette ise hicret kriterinin, kitabı iyi bilen, güzel okuyan ve sünnete en çok vâkıf olan'dan sonra üçüncü sırada öncelik kriteri olarak zikredildiğini görmekteyiz(37).

Tahâvî (321/933), İmamlıkta hicret'i 3. derecede bir kriter olarak gösteren rivâyeti tercih etmektedir. O şöyle demektedir: «Kur'ânı güzel okumak ve sünneti iyi bilmek, namazın sıhhatini ilgilendiren husûsiyetlerdir. Hicret'in eski olması ve yaşça büyük olmak ise, namazın sıhhatıyla ilgili özellikler değildir. Binaenaleyh «Sıhhat» la ilgili olanların takdîmi «ibadet gerçeği»ne elbette daha uygundur.»(37/1).

KUR'ÂN SURELERİNİN MEKKÎ-MEDENÎ AYIRIMINDA : Hicret'i surelerin Mekkî-Medenî ayırımında da meşhur ve en muteber kriter olarak görmekteyiz. Mekân ve Muhâtab kriterlerine göre yapılan Mekkî-Medenî ayırımları, tereddütler ve ihtilâflara yol açtığı için tutulmamış, ama hicret kriterine göre yapılan değerlendirme, «en sahîh ve sâlim bir taksim» olarak ihtilâfa yol açmayacak ittirâd ve kapsamda bulunmuş ve benimsenmiştir(37/2).

35 — bk. Nesâî, cihad 19; Ahmed b. Hanbel, III, 483.

36 — Müslim, mesâcid 291; Ebu Davud, salât 60,

37 — bk. Müslim, mesâcid 290, Ebu Davud, salât 60; Tirmizî, mevâkıt 60; Ahmed b. Hanbel, IV, 118, 121, V, 272.

37/1 — bk. Tahâvî, Müşkulu'l-âsâr (yzm.), Feyzullah Ef. 277, V. 177b - 179b.

37/2 — bk. ez-Zerkeşî, el-Burhân, I, 187; es-Suyûtî, el-İtkân I, 9; Sofuoğlu, Tefsire Giriş, 791; Subhi Salih, mebâhis, 167-168. Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, 59-60 (Ankara 1979)

MÜNAKAŞADA : Diğer taraftan müslümanlar arasındaki müna-kaşalarda da hicret'in üstünlük kriteri olarak ileri sürüldüğünü gösteren rivâyetler de bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ömer bir gün kızı Hz. Hafsa'nın yanında rastladığı Habesistan muhacirlerinden Esmâ bitu Umey'se;

— Hicret fazileti konusunda biz sizden öndeyiz, Rasulullah katında da sizden ileriyiz, dedi. Esmâ;

— Yanıldın ey Ömer! Hiç de öyle değil'. Rasulullah ile beraber olan siz muhacirlerin açlarını Rasulullah doyurdu, cahillerinizi o okuttu. Biz de sırf Allah ve Rasulullah rızası uğrunda, uzaklarda müslümanlara kinle, adavetle dolu bir muhitte azab ve ızdırab içinde bulunduk. Ey Ömer, bu söylediklerini Rasulullah'a ulaştırmadıkça ağzıma bir lokma bile bir şey koymayacağım, cevabını verdi.

Kısa bir süre sonra tesrif eden Hz. Peygamber'e, Esmâ olanları anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

«Bu konuda Ömer bana sizden daha yakın değildir. Ömer ve arkadaşları için bir hicret; ey gemi yolcuları sizler için ise iki hicret vardır.» (38).

Kaydedildiğine göre, Hz. Peygamberin bu cevabı, Habesistan muhacirleri için, kendilerine dünyaların bağışlanmasından daha sevindirici olmuştur. Ve onlar bu olay ve cevabı dinlemek için Esmâ'ya zaman zaman topluca gelirlerdi.

Habesistan muhacirleri evet iki defa hicret etmişlerdi. Fakat onların Habesistanda İslâm'ı hâkim kılmak gibi bir başarıları olmamıştı. Yani orayı fethetmiş değillerdi. O halde, Rasulullah'ın zikredilen değerlendirmesi muvacehesinde, asıl önemli olanın neticesi değil, bizzat hicret hadisesinin kendisi olduğu kanaatini edinebiliriz. Veya daha doğru bir ifade ile «hicret hadisesi, en az neticesi kadar önemlidir» hükmüne varabiliriz. Çünkü hicret'i bu noktada, imanı yaşama azminin ilk büyük eylemi olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Hayber'in fethinden sonra, müslümanlara iltihâk eden Habesistan muhacirlerine, ashabi ile istişâre ettikten sonra Hz. Peygamberin ganimetten pay vermesi de onların muhaceretlerinin takdiri olarak burada kaydedilmesi gerekli bir başka noktadır. Daha sonra Hz. Ömer hilâfetinde Fey(38/1) gelirlerinden muhacirlere ensârdan daha fazla pay verecek ve şöyle diyecektir;

38 — Buhârî, meğâzî 38; Müslim, fedâilü's-sahâbe 169 (Tercid Terc. X, 257-277; Müslim Terceme ve Şerhi, X, 415-425).

38/1 — Bu konudaki muhtelif rivayetler için bk. Ebû Yusuf, Kitâbu'l-haraç, trc. A. Özek, s. 84-87, (İstanbul, 1973).

«Kim hicrette önce ise atâ ve ihsanda da öndedir, kim de hicret etmekte geri kalmışsa atâ ve ihsan'a kavuşmakta da geri kalmış demektir. Kimse binitinin tenbelliğinden (gecikmesinden) başka hiç bir şeye bozulmasın, kızmasın!» (38/2).

SAHABİLERİ TANIMADA : Burada, hicretin kronolojik bir kriter niteliğinden de söz etmek doğru olacaktır. Ashab-ı kiramın tabakalara ayrılmasında hicret'i ağırlıklı bir kriter olarak göstermekteyiz. Ashâbı 12 tabakaya ayıran el-Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014) 3. sırada Habeşistan'a hicret edenler'i 6. sırada Hz. Peygamber'e Kuba'da, Medineyi teşriflerinden önce iltihâk eden ilk muhacirleri, 8. sırada Bedr Harbi ile Hudeybiye Musalehası arasında hicret edenleri, 10. sırada da Hudeybiye Musalehası ile Mekke Fethi arasında hicret edenler saymaktadır(39).

AFVA MAZHARİYETTE : Hicret'in ilâhî afva mazhariyette de önemli bir kriter olduğuna işaret eden âyetlerden bahsetmek istiyoruz. Şöyle buyurulmaktadır:

«Rableri onlara cevap verdi... Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin andolsun ki, suçlarını örteceğim ve Allah katında bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Zaten karşılıkların en güzeli Allah katındadır(40).

«İman edenlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanların Allah katında derecesi çok büyüktür. Kurtuluşa (iki dünya saadetine) erenler de işte onlardır. Rableri onlara kendisinden bir rahmet, rıza ve içinde ebedî kalacakları nimeti bol cennetler müjdeler. Orada ebedî kalacaklardır...» (41).

Bu âyetlerde müslümanların muhtelif vasıfları sayılırken imandan hemen sonra hicretin yer almış olması, onun öteki vasıflardan önde gelen bir meziyet olduğunu, muhacirlerin de diğer mü'min grublarından tarihî açıdan olduğu gibi fazilette de ileride bulduklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, geçmişin bağışlanması konusunda hicret'in, İslâm

38/2 — Ahmed b. Hanbel, III, 475.

39 — el-Hâkim, Ma'rifetu ulumi'l-hadis, 22-24.

40 — Al-i imran (3), 195.

41 — et-Tevbe (9), 20-22.

olmakla aynı fonksiyonel güce sahip bulunduğunu bir hadîs-i şerif şöyle haber vermektedir:

«İslâm (olmak), öncesini ortadan kaldırır; hicret (etmek) de, öncesini (mâ kablini) ortadan kaldırır.»(41/1).

Hiç bir zaman kaçış (hereb-firar) değil, kelimenin tam manâsıyla arayış (taleb) demek olan hicret'in, belirtmeye çalıştığımız kriter niteliğine rağmen, tamamen ortadan kaldırılmış olması, bünyesindeki tebliğ dinamizmi'ne ters düşerdi. Nitekim Hz. Peygamber'in «düşmanla savaş var olduğu sürece»(42), «güneşin batıdan doğuşuna kadar»(43), hicretin devam edeceğine dair beyânları bulunmaktadır. Ulema, hicret'in Mekke fethi ile sona erdiğini(44) belgeliyen hadîs ile bu beyanların arasını telif çalışmaları yapmışlar ve hicret'in sahip bulunduğu boyutlara bu yorumlarında işaret etmişlerdir. Sözü uzatmamak için bahis konusu yorumların hülâsasını vermekle yetineceğiz.

Mekke Fethi öncesindeki Medine'ye yönelik ma'ruf tarihî hicret uygulamasının ve bunun bilhassa farziyet hükmünün, fetihle Mekke'nin de dar-ı islâm olması dolayısıyla sona erdiği; küfür diyârını terk ve İslâm diyârına iltihâk'dan müteşekkil hicret prensibi'nin ise yürülükte kaldığı bu telif ve yorumların ortak noktasıdır(45). Bu prensibin fiilen tahakkuku için daha özel şartlara da işâret edilmektedir(46). Ancak burada bir noktaya temas etmek yerinde olacaktır: Küfür diyârını terk, bir başka ifâde ile fitneden dini korumak ve kaçırmak görevinin gerçekleştirileceği alanlara dâru'l-fisk da dahil midir, değil midir? Şevkânî (1255/1839) haklı olarak, bir takım haramların yaygınlaşmış olması gerekçesiyle aslında dâru'l-islâm olan dâru'l-fisk'ı dâru'l-harb veya dâru'l-küfr saymanın ne rivâyeten, ne de dirâyeten makul ve münasib bir delil ve izahının bulunamayacağını belirtmektedir(47). Nitekim «Gerçek muhâcir, Allah'ın nehyettiklerinden uzak kalan, haramları terkedendir.» hadîsi de(48), içinde bulunulan şartlarda, zaman kaydı olmaksızın hicret uygulaması-

41/1 — Ahmed b. Hanbel, IV, 199, 204; «günah olarak mâ kablini...» rivâyeti için bk.

Ahmed b. Hanbel, IV, 205.

42 — Nesâî, bey'at, 15.

43 — Ebu Dâvud, cihad 2; Ahmed b. Hanbel, I, 192, IV, 62.

44 — bk. Buhârî, sayıd 10, cihad 27, 194; menakıbü'l-ensar 45, meğâzî 53; Müslim, imâre 86; Tirmizî siyer 33; Nesâî, bey'at 15; İbn Mâce, keffârât 12; Dârimî, siyer 69; Ahmed b. Hanbel, I, 226, 266, 316, 355.

45 — bk. Şevkânî, Neylu'l-evtâr, VIII, 178-179.

46 — bk. a.g. yer.

47 — bk. a.g.e. 179.

48 — Ebû Davud, vitr 11; Nesâî, zekât 49; bey'at 12; Dârimî, salât 135, Ahmed b. Hanbel, II, 160, 191, 192, 195, 224, 391; III, 412; IV, 114, 385.

nın sürekliliğini ve hicret'in nihâî manasını, yasakları terkedenin «asıl muhacir» olduğunu tescil etmiş ve inanan gönülleri hicret kriterine göre değer kazanma imkân ve hedefine yöneltmiştir. Peygamberî ifadeyle «...Rabbımızın hoşlanmadığı şeyleri terk etme» (49) hedefine... Bu, imanın yaşanabileceği bir muhit'i arama demek olan hicrete, önce gönüllerde, en yakın çevrede başlamak, mevcudu ıslâh etmek demektir.

ZAMANDA

Hicret'i, Hz. Peygamberle birlikte yaşayanlar, takvim başı kabul etmek suretiyle onu, zamanda da kriter haline getirdiler. Bu seçimde, şirk'den tevhid'e yükseliş'in, sabır'dan cihâd'a uzanan aksiyonunu hicret'in birleştirmiş olması, onun İslâm'a ait her şeyi hatırlatmakta yegâne kelime, yegâne olay, ferdî plânda «dinî yaşayışı arama», sosyal planda ise, «cemaati takviye ve dinî ikâme» manâlarını sembolleştirmiş bulunması müessir unsur olmuş gözükmektedir. Çünkü hicret, tarihi içinde İslâm'ı en nâzik ve hareketli noktasından kavramak demektir.

Hicret'i iman hayatının gerçeklik kriteri olarak yüreklerinde hissedecek ve onu dönüşü olmayan bir ileri adım olarak değerlendirecek kişilerin, tarihteki hicret sonrası mutluluğuna eş mazhariyetlere kavuşacakları «İster Allah yolunda hicret etsin, ister doğdukları yerde vefat etsinler, İslâm esaslarını yaşayanları, Allah bağışlayacaktır.» (50) ve «fitne ve bozgun içinde ibadet, bana hicret etmek demektir.» (51) hadîsleriyle müjdelenmiştir.

Zaten «en güzel sonuç, Allah saygısıyla dopdolu olanlar içindir.» (52)

SONUÇ

Pek muhtasar olarak işâret etmeye çalıştığımız hicret'in kriter niteliği taşıdığı sahalara, müstakil tetkiklere mevzu teşkil edecek ehemmiyettedir. Günümüz şartlarında, bahis konusu sahalarda hicretin kriter özelliği ne manâda anlaşılacak ve hangi kapsamda bir uygulama şansına sahip olabilecektir? Bu noktanın tesbiti, gelecekteki hicreti kutlama faaliyetlerinin gündemini oluşturmaya lâyık görülürse, bahis mevzuu ettiğimiz hususların ayrı ayrı ilmî etüdlerinin yapılması kaçınılmaz olacaktır. Hicret'in de İslâm tarihi ve teşrii içindeki gerçek yeri ancak bu sayede belirlenebilecektir (53).

19 Mart 1981

49 — bk. Ahmed b. Hanbel, II, 160, 191; III, 391; IV, 385.

50 — Tirmizî, cennet 4; Ahmed b. Hanbel, V, 240, Ayrıca bk. Ah. b. Hanbel II, 203.

51 — Müslim, fiten 130; Tirmizî, fiten 31; İbn Mâce, fiten 14; Ah. b. Hanbel, V, 25, 27.

52 — el-A'raf (7), 128; Hüd (11), 49; el-Kasâs (28), 83.

53 — Bu yazı, 28-30 Mayıs tarihleri arasında Erzurumda İslâmî İlimler Fakültesinde aktedilen «Hicret Kongresi»nde tebliğ olarak sunulmuştur.